

Fəridə Hafiz qızı Cəmilli ⁵⁸

SOSIOLİNGVİSTİKAYA GENDER YANAŞMASI

Giriş. Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Gender problemi yanaşması sosioloji aspektlərlə birbaşa əlaqəlidir. Genderin araşdırılması zamanı sosioloji yanaşma əsasdır. Genderin dilçiliklə əlaqəsi nəzərə alınaraq onun sosiolingvistikaya da təsiri danılmazdır. Son illərin aktual məsələsi olan gender və ondan meydana gələn gender lingvistikası psixolingvistika və sosiolingvistikaya elmləri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycanda bu kimi tədqiqatların aparılması yenidir. Bu məsələyə bir çox aspektdən yanaşılsa da, sırf dilçilik aspektindən yanaşma olmamışdır. Bu da onun mövzusunun aktuallığını əsaslandıran əsas şərtidir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan qadın yazıçılarının nəsr əsərlərinin dilidir. Bu əsərlərdəki sosiolingvistik və gender lingvistik yanaşma baxımından ortaya çıxan məsələlər isə tədqiqatın subyektidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi gender lingvistikası ilə sosiolingvistikanın qarşılıqlı əlaqəsini sübut etməklə onlar arasındakı körpünü və bir-birini dəstəkləməsinin araşdırmasını aparmaq, genderin sosioloji cərəyan kimi öyrənilməsinin genderlektika və sosiolingvistikaya olan təsirini izah etməkdir.

Sosiolingvistikaya anlayışı. Əlbəttə ki, yazıçı əsəri qələmə alarkən onun yazıçılıq qabiliyyəti, istedadı əsas faktorlardan biridir. Lakin bununla yanaşı yazıçı hadisələri təsvir edərkən psixoloji və sosioloji faktorları da gözədən qaçırmır. Bu səbəbdən də, qadın və kişi dili daim bir-birindən fərqlənir. Yazıçı üslubunun yaranmasında sosial faktorlar əsas rolə malikdir. Ə.Rəcəbov yazır ki, dövr, sosial şərait, yazıçının əqidəsi, məqsəd və vəzifələri əsaslı amillərdəndir [1, s. 167]

Sosial amillər ilk öncə dilin leksik qatına təsirə etmə gücünə sahibdir. Sosial faktorların özünü aşağıdakı vasitələrlə göstərir:

1. Sabit söz birləşmələri
2. Frazoloji birləşmələr
3. Atalar sözləri
4. Zərbi-məsəllər
5. Tabular
6. Evfimizlər

Ə.Rəcəbov yazır: *“Dilin social-sinfli, social-peşə, social-ideoloji və social-konseptual differensiallaşması dilin leksik-semantik inkişafına, social faktorların təsirinin genişlənməsinə gətirib çıxarır. Sosial faktorların dilə təsirindən danışarkən danışanın, yazarın cinsi, xarakteri, psixologiyası, sözdən istifadəsi də nəzərə alınmalıdır”* [1, s. 336]. Yazıçılar əsəri qələmə alarkən bu səbəbdən üslubi normalara riayət etməli, təbiiliyi pozmamalı, xalqın diliyə qoruyub ön plana çəkməlidirlər. A.Axundovun da dediyi kimi: *“Xalq öz dilini, birinci növbədə, öz yazıçılarına etibar etmişdir. Bu dilin gözəlliyini qorumaq və inkişaf etdirmək yazıçılarımızın borcudur”* [2, s. 89]. Sosial davranışı əks etdirmənin yolu dildən keçir. Sosial həyatımızın hər bir dönməndə dildən istifadə qaçınılmazdır.

Son dövrlərin populyar araşdırma sahələrindən biri də sosiolingvistikadır. Bu elmin köməyiylə insanlar qarşılıqlı əlaqə məqsədləri və mədəni statusları ilə öz dillərini idarəetmə yolları öyrənilir. Bu elm sahəsi dili social fəaliyyət baxımında öyrənir. Bu zaman da cinslərarası dil fərqləri sosiolingvistikanın əsas hissəsini təşkil etməyə başlayır.

Qadın və kişilərin dil fərqləri onların bioloji, psixoloji və sosioloji fərqlilikləri ilə bağlıdır. Elə nəsilər vardır ki, orada ana və ata fərqli dillərdə belə danışır. Buna amazon hindularını misal göstərmək olar. Orada hər qəbilə ayrı bir dilə sahibdir və kişilər yalnız başqa qəbilədən olan qadınla nigaha girə bilər. Bu səbəbdən də buradakı sosial vəziyyətə baxdıqda ilk gözə çarpan xüsusiyyət qadın və kişilərin fərqli dildə danışmasıdır [3, s. 160]. Əlbəttə ki, bu cür faktlara nümunə azdır və istisna təşkil edir deyə bilərik. Lakin cəmiyyətdə qadın və kişinin yeri eyni olmayan faktlara sonsuz sayda misal göstərmək olar.

Sosiolingvistikaya dili sosial prizmadan öyrənən, dilin cəmiyyətdəki rolunu araşdıran elm sahəsidir. O, dilçilik və sosiologiyanın daxilində formalaşan bir sahədir. Sosiolingvistikaya elə bir sistemdir ki, həm dil, həm də sosial (təhsil, cinsiyyət, status, yaş və s.) dəyişikliyi özündə cəmləyir. Onun əsas məqsədi dili və dil qatlarını deyil, cəmiyyətdəki fərqli təbəqələrin ondan istifadə etmə dairəsini araşdırmaqdır. İnsan tək-cə sosial fərdiliyi ilə, qrupdakı yeri ilə də bir-birindən fərqlənir. Buna qrup kimliyi də deyilir. Qrup kimliyi insanın özünü müəyyən qrupa, cəmiyyətə aid etməsidir.

Gender lingvistikası və sosiolingvistikanın qarşılıqlı əlaqəsi. Cəmiyyət elə bir anlayışdır ki, orada fərqliliklərin meydana gəlməməsi mümkün deyildir. Cinsiyyət sisteminin təsiri altına düşməyimiz doğulduğumuz ilk gündən başlayır. İnkişaf prosesində cinsiyyət üçün standart davranış qaydaları qoyulur. “Əsl kişi” və “Əsl qadın” anlayışları meydana gəlir və onlar haqqında konkret göstəricilər özünü göstərir.

Feminist cərəyanı ilə qadınların özünü tanımasında köklü fərqliliklər meydana gəldi. Öncəki yaradıcılıqlara nəzər yetirildikdə kişi yazıçıların əsərlərində qadın obrazları diqqət cəlb etmirdi, yox səviyyəsində idi. Mətnlər “əsl kişi” dediyimiz anlayışla təşkil olunurdu. Müəyyən zamanla qadın yazısı və ədəbiyyatı formalaşmağa başladı. Sosiolingvistikanın təsiri burada böyük idi. Bu elmin yaranmasının əsas səbəblərindən biri cins fərqliliklərinin üzərində işləmək idi. Bu fərqin olması faktı sübut olunduqdan sonra, qadın sözü də istifadə olunmağa başladı.

⁵⁸ Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı. ADU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müəllimi faridajamillih@gmail.com

Kadri Nazlının andıçmələrlə bağlı məqaləsi bu baxımdan maraqlı faktları ortaya qoymuşdur. O yazısında sosiolinqvistika və gender anlayışını bir götürərək tamlıq əldə etmişdir. Onun araşdırmasında aşağıdakı məqamlara toxunulur:

- Qadınlar ehtiyac olmasa belə, dilləri öyrəşdiklərindən and içə bilirlər.
- Kişilər isə and içmək üçün çətin vəziyyətlə üzləşdiklərindən and içirlər.
- Qadınlar nəyinsə dəqiqliyini vurğulamaq istərkən and içə bilirlər.
- Kişilər isə nəyisə edəcəklərinə dair söz verdiklərindən and içirlər.

Ümumi nəticə olaraq Kadri Nazlı qeyd edir ki, kişilər üçün “namus”, “qeyrət” kimi mücərrəd anlayışlar ön planda olduğu üçün onlar bu anlayış üstünə and içirlər [4, s. 105].

Kadri Nazlının bu nəticəsini Azərbaycan qadın yazıçılarının əsərlərində tətbiq edərkən doğrudan da belə olduğunu nümunələrlə göstərmək olar:

- Hə də, vallah, yazıqdı [5, s. 86].
- Boş ümid kişiye yaraşmaz, amma əgər mümkün olsa, xəbərləşərim, ayrı bir qəzavü qədər üz verməyibsə, bəlkə, vallah nə bilim, onu oradan uzaqlaşdırıb başqa bir yerə göndərmək və sənə xəbər vermək mümkün oldu [5, s. 139].
- Olar da...peyğəmbər haqqı, o Molla Qurbanqulunun qızından nə desən çıxar, beş vaxt namazdan başqa... [5, s. 145].

Cəmiyyətdə qadınlara hər zaman az inanılıqlığında, onların sözünə az etibar ediliyindən onlar daim andıçməyə məcbur ediləblər və ya buna ehtiyac duyublar. Axı onlar status cəhətdən daim kişilərdən aşağıda olublar. Bu nümunələrdən də görürük ki, qadınların andıçməsi üçün heç bir məcburiyyət olmadığı halda, onlar bunu edirlər və buna bir növ vərdiş ediblər.

Kişilər də isə andıçməni ehtiyac doğurur. Yəni onlar çətin vəziyyətdə qalmadığı müddətdə, buna ehtiyac olmadığı müddətdə andıçmirlər. Bunu əsərlərdən verilən nümunələrlə də göstərmək mümkündür:

- Vallah, sənin işlərdən baş açmaq çətindir, ay bibi. [6, s. 85]
- Vallahi onların küllünü torba ilə daşıdıraram. [6, s. 89]

Üzr istəmək məqsədilə istifadə olunan ifadələrin sosiolinqvistik analizini tədqiq edənlərə diqqət yetirdikdə E.H.Nazlının adını çəkmək olar. O araşdırma sonunda belə nəticələr əldə etmişdir:

- Talbot, Vray və Blumer kimi araşdırmaçıların dediklərinin tam tərsi olaraq o qeyd edir ki, üzr istəmələr üslubi baxımdan nəzakət mənasını ifadə etməsi kişilərdə daha tez-tez özünü göstərir.
- Andıçmələrdəki kimi üzr istəmələrdə də qadınlar nəzakət məqsədilə buna müraciət edirlər.
- Kişilərə nisbətən peşmançılıq hissi qadınlarda daha aktivdir və bu səbəbdən onlar üzr istəyirlər.
- Kişilər isə qarşı tərəflə əlaqəni pozmaq istəmədiklə buy ola əl atırlar [7, s. 88].

Bu araşdırmaya əsasən qadın və kişi yazıçıların əsərlərindəki üzr istəmənin statistic göstəricisini də göstərmək olar. İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” əsərində 6, Əzizə Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənəm” əsərində isə 15 dəfə “bağışla” sözü işlənilib. Buradan da görmək olur ki, kişilər üzr istəməyi o qədər də sevmirlər. Onlar nəzakət mənasında üzr istəməyə üstünlük verirlər. Məsələn:

- Məni bağışlayın, tələsirəm. [8, s. 371]
- Yoldaşlıqda ayrı-seçkilik olmaz. Bağışlayın, adınız... [8, s. 118]
- Bağışlayın, cənab, adınızı da bilmirəm... [8, s. 113]

Nəticə. Əsərlərdən verilən misallar və statistic göstəricilər onu göstərir ki, kişi və qadın əsərlərində istifadə olunan söz və ifadələr ilk öncə onların sosial göstəriciləri və alı olduğu cinslə birbaşa əlaqədərdir. Əlbəttə ki, cəmiyyətdə eyni sosial təbəqəyə xas insanların dünyagörüşünü, psixoloji durumunu eyni götürə bilmərik. Bu fərqlər dil fərqlərini meydana gətirdiyindən qadın və kişi dili bir-birindən fərqlənir və sosiolinqvistika elmində də bunu əsas meyar olaraq götürür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Rəcəbli, Ə.Ə. Sosioliqnvistika / Ə.Ə. Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, - 2004, - 520 s.
2. Axundov, A. Dilin estetikası / A.Axundov. – Bakı: Yazıçı, - 1985. – 224 s.
3. Janet Holmes. An introduction to sociolinguistics 4th edition / Janet Holmes. -New York: Routledge. – 2013. – p. 489
4. Kadri Nazlı. Türkce yemin ifadeleri üzerine toplum dil bilimsel bir inceleme, yüksek lisans tezi // - Diyarbakır: - 2013. – s. 97105
5. Cəfərzadə, Ə. Bakı 1501 / Ə.Cəfərzadə. Bakı: Yazıçı, - 1981. – 263 s.
6. Şıxlı, İ. Seçilmiş əsərləri. “Dəli Kür”: [2 cildə] / İ.Şıxlı. - Bakı: Şərq-Qərb, -c. 1. -2005. – 400 s.
7. Ece Halime Nazlı. Türkce özüir ifadeleri üzerine toplumdilbilimsel bir inceleme // Dicle Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Türk dili ve edebiyatı anabilim dalı, yüksek lisans tezi, Diyarbakır: - 2013. – 116 s.
8. Şıxlı, İ. Seçilmiş əsərləri. “Dəli Kür”: [2 cildə] / İ.Şıxlı. - Bakı: Şərq-Qərb, -c. 1. -2005. – 400 s.

Açar sözlər: qadın dili, kişi dili, qadın nəsr, kişi nəsr, gender linqvistikası, sosiolinqvistika, üzr istəmə, andıçmə

Keywords: female language, male language, female prose, male prose, gender linguistics, sociolinguistics, apology, swearing

Xülasə

Qadın və kişi arasındakı sosial fərqlər onların dilinə təsir edir. Cinslərarası dil fərqi gender linqvistikası tərəfindən araşdırılır. Bu baxımdan qadın və kişi dili arasındakı fərqlər sosiolinqvistika elmində də araşdırılır. Gender linqvistikası sosiolinqvistikaya, sosiolinqvistika isə gender linqvistikası elminə material vermiş olur. Onların psixoloji amilləri də nəzərə alınaraq üzr istəmə və andıçmələrinə fərqli xüsusiyyətlər özünü göstərir. Qadının sosial mühitdəki yeri onu daha nəvazişli olmağa sövq edir. Onun nəvazişi də dilinə birbaşa təsir etdiyindən ehtiyac olmasa belə üzr istəmə və andıçmə ifadələri onun dilində və nəsrində təzahür edir.

Summary

Social differences between men and women affect their language. Gender language difference is investigated by gender linguistics. From this point of view, the differences between women's and men's language are also investigated in sociolinguistics. Gender linguistics gives material to sociolinguistics, and sociolinguistics gives material to the science of gender linguistics. Taking into account their psychological factors, different characteristics are shown in their apologies and oaths. A woman's place in the social environment prompts her to be more affectionate. Since his caress has a direct effect on his language, expressions of apology and swearing appear in his language and prose, even if they are not necessary.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova